

lázadóból visszavonhatatlanul trónkövetelővé tették.⁶⁶ Aki tehát az „Achitophel” jelzővel élt, annak nemcsak az Ótestamentumot kellett jól ismernie, hanem ezen belül még Dávid király történetét is. Mármost az „Ó én kegyelmes Istenem” kezdősorú, valószínűleg Braunsbergben írt Balassi-vers három versszakon át foglalkozik — nem Dávid zsoldáiraival, hanem a történeti Dávid király személyével: „Rége Dávádót Saultúl / Szabaditád s mentéd bútúl” majd a rákövetkező versszakban: „Ellened való sok vétkem / Mint Dávidé olyan nékem”.⁶⁷ Balassi tehát azonosítja magát Dáviddal, nemcsak a zsoldáros, hanem a történeti Dáviddal is, s ez szinte természetesen módon adhatja szájára az „Achitophel lelkő” jelzőt — ellenségei gonosz tanácsadók, akik nemcsak javaira: életére törnek.⁶⁸

A másik fontos versszak a kilencedik. Írjuk át ezt, s rendezzük verssorokba:

„Hallgass meg ezekben Jehova engemet,
Hogy ne lássa ellenség veszedelmemet,
Tekintsd a keresztfán keresett érdemet,
Óvd szegyenvallástól én szegény fejemet.”⁶⁹

Ebben az idézett versszakban szerepel két, Balassi vallásos verseire általában jellemző mozzanat: Krisztus keresztfa-váltásának említése és a „szegyenvallástól” való félelem hangoztatása. Mint egy korábbi versében, a „Hymnus Secundus”-ban írta: „Orcámról töröld el szép vitézségekkel / szegyent, kit mégis vallok”,⁷⁰ a három rövid lengyelországi istenes versben pedig megint csak különös jelentősége van a „szegyen”-nek. Felmerül persze a kérdés, miért hagyták ki a későbbi nyomtatott Balassi-kiadások mindkét fentebb tárgyalt verset — azért, mert a szerkesztők nem ismerték a Balassa-kódex tartalmát, vagy azért mert a vers kézírata elkallódván, más vagy mások (Báthori?) szerzőségére gyanakodtak?

Mert természetesen fennáll az a lehetőség is, hogy mindkét verset maga Báthori András írta. Illésházy, Báthory Boldizsár és mások példája mutatja, hogy a XVI. század végén a műveltebb magyar főuraktól nem volt idegen az alkalmi, főleg vallásos versírás. Báthori András ilyen képességeiről eddig nem tudunk, de nem lehetetlen, hogy életének egy nehéz órájában ő is írt magyar verset, s hogy a fenti két költeményt Balassi hozta haza Lengyelországból, s az ő hagyatékából került a Balassa-kódex másolójának a kezébe. Ez a körülmény persze megmagyarázná, miért maradt ki a két vers a későbbi, rendezettebb Balassi-kiadásokból.

Feltevésünket megerősítené, ha sikerülne példányokat találni Báthori András magyar nyelvű könyveiből, vagy olyan nyomokat levelezésében, amelyek a Balassival feltételezett szorosabb kapcsolatra mutatnak. Ez a tanulmány tehát inkább csak felveti, mintsem véglegesen megoldja e kapcsolat kérdését, amelynek jelentős szerep jutott abban, hogy Balassi utolsó lengyelországi tartózkodása idején „Márstól” és „Cupidótól” végül „Pallás”, a tudományok és a lélek palléroztatása felé fordult.

Gömöri György
(Cambridge)

Machiavelli-hatás Balassi költészetében

(Az istenes versek kronológiájához)

(A) Balassi Bálint 1588—91-es lengyelországi bujdosó útja során eljutott Braunsbergbe is, s az ottani jezsuita kolostorban és iskolában tanulmányokat folytatott.¹ A költő braunsbergi tartózkodásának pusztán egy dokumentuma maradt Rimay Jánoshoz írt s a kolostorban 1591. újesztendején keltezett levele. „Kegyelmednek új esztendőbeli kedveskedő ajándékom emlékeztire küldtem két könyvet is. Elolvasván mindvégig Kegyelmed, kérem Kegyelmedet, írja meg felőlők való tetszését és opinióját. Igazán írhatom Kegyelmednek, hogy semmi írás-olvasásból efféle politikai tiszteken igazgatása módjában annyit én nem okosodtam, mint ez egymással ellenkező két autornak írásából. Küldtem Kegyelmednek magam elméje faradékból

⁶⁶ Vö. Encyclopaedia Biblica (szerk. T. K. CHEYNE & J. Sutherland Black). Vol. I. A—D, London, 1899. 102.

⁶⁷ Balassi Bálint összes versei, 154.

⁶⁸ Ellenérvként felhozható, hogy Dávidra való utalást már Balassi első nyomtatásban megjelent művében, a Füves Kertecskében is találunk, pl. Balassi Bálint összes művei, II. Bp. 1955. 23. és hogy ebből a könyvből volt példánya Ecsedi Báthory Istvánnak is; mégis, úgy érezzük, Balassinál a Dávid királlyal való költői azonosulás különösen erős és jellemző vonás.

⁶⁹ Szövegű kiadását lásd Balassa kódex. 133.

⁷⁰ Balassi Bálint összes versei. 124.

⁷¹ ECKHARDT Sándor: Balassi az Óceánium mellett. Balassi-tanulmányok. Bp. 1971. 97—104.

vágotott rövid három énekecskémét is . . .² Tehát két könyvről és három versről beszél a levél. A versek közül kettőt biztosnak ismer el a kronológia, bár csak az egyiket datálta Balassi kolofonnal („Kegyelmes Isten, kinek kezében . . .”). Az „Adj már csendességet . . .” kezdetű istenes ének tartalmi és formai megfelelései alapján a második braunsbergi versnek tekinthető. A harmadik költemény kérdése vitatott.

Lehet -e összefüggés Balassi olvasmányélményei és egy esetleg Braunsbergben keletkezett költemény között? Az egyik Rimaynak küldött kötet századunk első felében megkerült, s bár a II. világháború alatt elpusztult, könyvészeti adatai megmaradtak.³ A könyv Machiavelli *Discorsi*-jának latin fordítása: *Disputationum de Republica Romanorum*. A másik mű ismeretlen, de mivel Balassi „egymással ellenkező két autor”-ról ír, s a tétet a kolostorban kapta, valószínű, hogy egy jezsuita ihletésű antimachiavelli lehetett.

(B) A Machiavelli-szöveg vizsgálata és összehasonlítása Balassi istenes verseivel érdekes eredményt hozott. Balassi CXLVIII. zsolttárparafraízának egy szakasza pontosan rímel Machiavelli egy passzusára. A Disputatio szövege: „Sicuti econtra etiam, sublata religione, corruiere Rempub[licam] oportet: quoniam sublato Dei timore, sequitur impietas, ex eaque ruina imperiorum. Nam etsi princeps ipse fortasse pius sit, et subditorum impietatem virtute sua aliquo modo compenset: quia tamen is est mortalís, et forte etiam vitæ brevis, necesse erit, ut eo moriente, virtus quoque, que supererat sensim una cum imperio labatur. Quaecunque enim imperia unius tantum hominis virtute fulciuntur, diuturna esse nequeunt, quod rarissime contingat, ut illa eadem virtus in novo successore deprehendatur. Qua de re Dantes Poëta Italus sic cecinit: *Non sicut in ramos ex imo stipite succus Influit, in liberos sic orta parentibus ipsi Descendit Virtus.* — — —⁴ És Balassi ominózus versszaka a CXLVIII. zsolttárból:

„Világ fejedelmi, urak és fő népek,
Kik községgel birtok s neki törvényt tésztek,
Örökké dicsérvén az urat féljétek!”⁵

A két idézetben az isteni félelem („Dei timore”) és az „urat féljétek” kifejezések egyezése figyelemre méltó, illetve ezeknek a kifejezéseknek a fejedelmekre való alkalmazása. Eckhardt fűz magyarázatot e szakaszhoz, úgy véli, Balassi feudális felfogása nyilvánul meg itt amikor csak a fejedelmekről beszél, s az alsóbb osztályokról nem vesz tudomást.⁶ A szöveg helyes értelmezéséhez a Machiavelli-passzus adja meg a kulcsot. Balassi itt kifejezetten az uralkodókat figyelmezteti az istenfélelem megtartására, amelyen hatalmuk nyugszik. Nyilván nem véletlen, hogy a versben a természet, az egyszerű emberek és a hívők serege „dicséri”, „áldja”, „kiáltja” az Úr nevét, egyedül a „fő népek” dicsérvén félnek, akiknek bűven van veszteni-valójuk. Ugyancsak érdekes, ahogy a költeményben az új, jezsuita hatás Balassi protestáns múltjával ötvöződik. A kolostori atyák a bujdosó költő lelkét Istennel megbékítették, de a „fő népeket” figyelmeztető szakaszban a hajdani nevelő, Bornemisza prédikátori indulata csillan fel.⁷

(C) A „Mennyei seregek” zsolttárparafraíz alaphangja rokon a két biztosra vehető „Óceánum melletti” költeménnyel, mintegy egyenes folyománya azoknak. A braunsbergi istenes versekben érdekes változást figyelhetünk meg a korábbi istenes énekekhez képest. Ezekből a versekből eltűnik az a fenekedés, amely Balassit eltöltötte ellenségei iránt, s amelyet korábban sohasem mulasztott el Isten tudomására hozni. Tipikus reneszánsz, kalmár mentalitás volt ez, a költő az égi hatalmat magához közelállónak érezte, akivel üzetlet lehet kötni, s meg is lehet alkudni.⁸ Balassi tehát korábban, mikor hitét, imádatát és verseit felajánlotta Istennek, cserébe többnyire ellenségei pusztulását kérte. A lengyelországi istenes versekben a költő mintha elfordulna a világi dolgoktól, nem törődik ezzel a szerződéses viszonyal, már csak az Úrhoz való kapcsolatát kívánja rendezni.

Mindkét ének alaphangja a megnyugvásé, melyben hitének megerősítését kéri a költő, s végül mindkét költemény magasztos dicsérvében kulminál. A „Mennyei seregek” zsolttárpara-

² Balassi Összes Művei ECKHARDT kiad. Bp. 1951—55. (a továbbiakban BÖM) I: 381.

³ BÖM I: 381.

⁴ Nicolai Machiavelli: *Disputationum de Republica (ex Italico Latini facti)*. Mompelgarti, 1599. Foilletus. Lib. I. Cap. XI. p. 67.

Machiavelli *Discorsi*-jának egy magyar fordítása ismeretes. Machiavelli Miklós: *Értekezések Titus Livius Római történeteinek X első könyve felett*. Magyarította: Pados János. Pest, 1862. A latin idézett rész kérdéses mondatai Pados fordításában: „Mivel ott, hol az isteni félelem hiányzik, vagy tönkrejut az ország, vagy pedig a fejedelemtől félelem által kell fenntartatni, ki a vallás hiányát pótolja. És minthogy a fejedelmek rövid életűek, azon ország, mihelyt hiányozni fog benne a fegyelem, mindjárt semmivé lesz.” 53—54.

⁵ BÖM 94. sz. verse I: 138—39, 31—33. sor

⁶ BÖM I: 273.

⁷ E vonatkozásra MERÉNYI V. László hívta fel figyelmemet.

⁸ Balassi e reneszánsz magatartására BÓTA László mutat rá tanulmányában. Balassi istenes verseinek kronológiájához. ItK 1954. 220—229.

frázis tónusában az előbbi két ének egyenes folytatásának tűnik. Logikus lenne, hogy az embe-
rekkel megbékélt, s Istent immár önzetlenül dicsőítő költő ebben a hangulatában választotta
ki azt a 148. zsoltárt, melynek tiszta, szinte naivan magasztaló hangneméhez hasonló kevés
van a 150 dávidi zsoltár között.

(D) A korábbi kronológiai vizsgálatok nem zárják ki, hogy a „Mennyei seregek” zsoltár-
parafrazist 1591-re datáljuk. Eckhardt Sándor szerint a költemény az utolsó években kelet-
kezett, ezt a vers fejlett művészi kivitelével indokolja.⁹ Bóta László 1954-es cikkében¹⁰ a vers
keletkezését előre hozza, Balassi házassága felbontásának idejére, s ehhez a Kapy Sándorhoz
címezett 1588. március 7-i levelét idézi, melynek hangulata megegyezne a parafraziséval.¹¹
Ez a bizonyíték nem oly erős, hogy más ellenérvek cáfolhatóvá ne tennék.

Klaniczay Tibor 1957-es tanulmányában 1589-re datálja a parafrazist, a Balassa-kódex
vizsgálata alapján.¹² A „Maga kezével írt könyvé”-re vonatkozó újabb rekonstrukciós javas-
latok azonban kétségessé teszik Klaniczay akkori keltezését¹³, így filológiai érv nem gátolja
a „Mennyei seregek” 1591-re datálását.

(E) Végül felmerül a kérdés, vajon valóban Balassi invenciója volt-e az „istenfélelem”
kifejezés használata ennek a zsoltárnak a fordításánál.

Waldapfel József már 1927-ben kimutatta, hogy Balassi forrása a fordításnál Theodorus
Béza latin szövege volt.¹⁴ Eckhardt idézi is Béza szövegét, melyben az ominózus sor: „Ter-
rarum domini denique principes . . . Aeternis dominum tollite laudibus.”¹⁵ Tudjuk, hogy Béza
felhasználta Buchanan parafrazisait is. Buchanan szövege: „Reges et orbis praesides . . .
Laudate dominum . . .”¹⁶ Látjuk tehát, hogy Buchanan is a „dicsér” kifejezést használja,
akárcsak Henricus Stephanus 1562-ben megjelent zsoltároskönyvében: „Laudent nomen
Jehovae.”¹⁷

A korabeli magyar interpretációkban ugyancsak a „dicséret” kifejezéssel találkozunk.
Szegei Gergely verse 1569-es énekeskönyvéből: „Földi királyok és minden köz népek, feje-
delmek és földnek bírái . . . Ditsérjétek az Istennek szent nevét.”¹⁸ Maga Rimay, a Balassi-
tanítvány sem az „istenfelés” fogalmát használja fordításában: „Császárok, királyok, földi
sok hatalmasságok, nemzets nagy urak . . . Ti is az Urat mind álgjátok!”¹⁹ Az első teljes
zsoltárfordítás készítője, Szenci Molnár Albert, Béza szövege alapján dolgozott. 1607-es
változata: „És e földön minden királyok, Minden népek valahol laktok, És világi fejedelmek,
Kik nagy tiszteket viseltek . . . Az Úr istent ditsérjétek.”²⁰ Az Unitárius énekeskönyv seifeit
Thorday János fordította 1627-ben: „Ez földnek fejedelmi és urai, Bírák, tisztviselők, s föld-
nak hadai . . . Ditsérjétek az istent, mert igen nagy!”²¹

A Balassi nürnbergi kapcsolataira és német nyelvtudására való tekintettel megvizsgált
német zsoltárfordítások hasonló eredményre vezettek. „Ihr Könige auf Erden, und alle Leute . .
Sollen loben den Namen des Herrn.”²² (Luther) és „Dazu ihr Könige, gross auf Erden; All
Völker . . . Das Lob des Herrn nicht Verhált!”²³ (Ambrosius Lobwasser).

Úgy vélem, a felsorolt érvek alapján a CXLVIII. zsoltárparafrazist jelölhetjük meg Balassi
harmadik braunsbergi istenes versének. Bár a költő levelében „magam elméje faradékból”
vágatott énekekről beszél, ez nem zárja ki e vers lehetőségét, hiszen költői öntudata nyugodtan
tekinthette a parafrazist is önálló alkotásnak. 111.

Szőnyi György Endre

⁹ BÖM I: 271.

¹⁰ BÓTA László i. m.

¹¹ BÖM I: 368.

¹² KLANICZAY Tibor: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA I. OK. 1957. 269–270.

¹³ Már a hatkötetes *A magyar irodalom története* Balassi-fejezetében GERÉZDI Rabán és KLANICZAY Tibor úgy tárgyalják a „Maga kezével írt könyvé”-t, mint tudatos költői koncepció által szerkesztett kötet-
tervet (MIT Bp. 1964. I: 471.). Ezt a teóriát támasztja alá HORVÁTH Iván is (A Balassi-sor számmisztikai
értelmezéséhez. ItK 1970. 672–679.). Amennyiben elfogadjuk a „Maga kezével írt könyvet”, mint tudatosan
szerkesztett kompozíciót, el kell fogadnunk, hogy Balassi nem írhatott istenes verseket szerelmes versei közé,
mint ahogy a MIT is írja: „A meglevő vallásos énekek egy részét valaki beírta aztán Balassi 'maga kezével
írt könyvé'-be, megzavarva ezzel az 1589 nyarán írt világi versek rendjét”, azaz a BC-t nem tekinthetjük
mérvadónak e vers kronológiai meghatározásában.

¹⁴ WALDAPFEL József: Balassi zsoltárfordításainak mintái. ItK 1927. 82–83.

¹⁵ Béza szövegét Eckhardt jegyzetben adja: BÖM I: 273.

¹⁶ Georgius Buchananus: Paraphrasis Psalmorum Davidis poetica . . . Amsterdam, 1618.

¹⁷ Liber Psalmorum, excudebat Henricus Stephanus. 1562. (Kiadási hely megjelölése nélkül; a szegedi
Somogyi Könyvtár tulajdona.)

¹⁸ Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből. Kiadja SZILÁDY Áron Bp. 1893.

¹⁹ Rimay szövegét ugyancsak ECKHARDT idézi jegyzetben. BÖM I: 273.

²⁰ Szenci Molnár Albert: Psalterium Ungaricum. RMKT XVII. sz. 6. kötet.

²¹ Az Szent Dávid Király dicséreteinek magyar versekkel való rövid magyarázata. Ford. és kiad.: Thorday
János. Kolozsvár, 1627.

²² Der Psalter — verdeutscht von D. Martin Luther. Stuttgart, 1840.

²³ Reformiertess Gesang Buch, Die Psalmen Davidis nach Ambrosii Lobwasser. Buchar, 1761.